

**Jeffrey C. Alexander, Peter Kivisto, Giuseppe Sciortino
(ur.), *Populism in the Civil Sphere*, Cambridge, Polity, 2021.
314 strana, ISBN 13-978-1-5095-4474-5**

Nedavno objavljeni zbornik radova *Populism in the Civil Sphere* pridružuje se sada već prepoznatljivom nizu kolektivnih publikacija u kojima, tokom nekoliko poslednjih godina, grupa naučnika okupljena oko američkog sociologa Jeffreya Alexandra sistematski nastoji da primeni, kritički proceni, promoviše i dalje razvije „teoriju građanske sfere“ (*Civil Sphere Theory, CST*). Ova je pak izdanak savremene forme kulturalističke sociologije, odnosno „strogog programa kulturne teorije“ kako ga zagovornici najradije nazivaju, koji je Alexander utemeljio početkom devedesetih godina prošlog veka.¹ Pomenuti zbornici posebno se trude da nadomeste ono što je CST, u njenim prvobitnim formulacijama, najviše zamerano, naime, vezanost za izvorni američki kontekst – Alexanderova začetnička knjiga iz 2006, *The Civil Sphere*, praktično isključivo na nju referiše – i upitne mogućnosti generalizacije.

Shodno tome, dosad objavljeni tomovi nastoje da prošire empirijski obuhvat i ispituju domete CST u primeni na veoma različite društvenostorijske, geopolitičke i kulturne kontekste širom sveta, najčešće tako što u celini bivaju posvećeni određenim regionima (sa naslovima kao što su *Nor-*

dic Civil Sphere, Civil Sphere in Latin America, Civil Sphere in East Asia). Za razliku od toga, *Populism in the Civil Sphere*, iako svojom koncepcijom takođe internacionalan, usredsređuje se na temu koja je u novije vreme zajednička mnogim sredinama i opaža se kao globalni fenomen – politički populizam.

Osnovni konceptualni i propozicioni okvir, u koji se manje-više uklapaju svi preostali prilozi, iako prema samom populizmu kao fenomenu imaju donekle različit vrednosni stav, postavljen je Alexanderovim uvodom. Teorija građanske sfere, piše on, „ne poima demokratiju kao tek strukturu vladavine već (...) kao način života. Demokratski život manje zavisi od procedura glasanja i zakonskih prava, po sebi i za sebe, nego od društvenog postojanja performativno uverljive, emocionalno vitalne i moralno univerzalizujuće sfere solidarnosti, u kojoj nas osećanja za druge koje nikada nećemo sresti navode na moralno priznanje i emotivno saosećanje“ (str. 2). U tom okviru, populizam „nije devijacija, već prirodna dimenzija svakodnevnog demokratije“, a koja moralno uzev može biti i dobra i loša (str. 1). Alexander nadalje predlaže da se populizmu ne pristupi logikom „ili/ili“ – populizam *ili* postoji *ili* ne postoji; populizam *ili* demokratija – već logikom stepenovanja. Tako, „populistički kontinuum“ vodi od jednog do drugog ekstrema, od desnog do levog

1 Taj pristup je šire predstavljen u osvrtu: Ivana Spasić, „Politika i značenje: dometi jednog kulturalističkog pogleda na političku sferu“, *Sociologija* 53 (2), 2011, 231–238.

populizma, ali na tom putu prolazi kroz tzv. „vitalno središte“ – područje emocionalne, simboličke i vrednosne identifikacije sa demokratskim svetim principima, sa kojim mnogi prelazni oblici političkog pozicioniranja ostaju u vezi. Stoga, problem nije populizam sam po sebi „već nestrpljenje, radikalizam i ekstremizam“, koji „preobrću sveto i profano u binarnom diskursu građanskog društva, guše autonomiju građanskih ustanova i ugrožavaju vitalno središte“ (str. 9–10)

Osim ovog uvoda, komentara Carla Tognata i zaključka koji su napisali značajni Alexanderovi „saputnici“ Peter Kivisto i Giuseppe Sciortino, knjiga sadrži deset autorskih priloga koji s različitih strana pristupaju temi. Geografska pokrivenost je veoma široka – zastupljeno je desetak zemalja na tri kontinenta (od Turske i Češke preko Meksika do Filipina). Jednako su raznoliki i načini na koje se tema operacionalizuje, od populizma autoritarnih vlada do opozicionih društvenih pokreta i populizma „odozdo“, tu su levi i desni populizam, efekti novih medija i kulture sećanja, odnos populizma prema ukorenjenim kulturnim vrednostima i slično.

Prvo poglavlje, „Kulturna i građanska dinamika populizma“ Marcusa Morgana, možda je i najinteresantnije, u svetlu standardnog okvira CST, inače snažno prožetog liberalnim pretpostavkama. Morgan, naime, ne ispoljava uobičajeni liberalni refleks odbojnosti prema populizmu i dosta pozitivno ocenjuje njegove demokratske potencijale: „Iako populizam svakako može imati antigrađanske efekte, u njemu nema ničega inherentnog što bi ga sprečavalo da deluje i tako da potpomaže građansku obnovu“ (p.

17). Demokratski život ionako operiše binarnim opozicijama koje tvore simbolički kod građanskog društva, a populizam je jedinstven samo po tome što te binarnosti zaoštava, a granice otvrdnjuje. Otuda, „populizam je najbolje shvatiti kao intenzifikaciju rutinskih političkih dinamika, koje su i same sastavni deo opštijih kulturnih mehanizama pomoću kojih se odvija društveno stvaranje značenja“ (p.18). Za svaku od pet ključnih odlika koje se pripisuju populizmu, a to su binarna logika, ideološka priroda, moralizacija, antiracionalizam i antipluralizam, Morgan pokazuje da se nalazi u kontinuitetu, umesto u kontrastu spram konvencionalnog političkog delovanja: „Populizam oslikava jarkim bojama ono što rutinska politika tek bledo skicira“ (p. 38). Kao što se može pretpostaviti, Morganu je mnogo bliži levi populizam od desnog, te on kritikuje „mejnstrim definicije“ populizma kao ideologije, zato što se uz pomoć njih ova dva tipa neopravdano trpaju u isti koš i kritikuju u istom dahu. Istovremeno, to niveliranje olakšava pokretima s krajnje desnice da se predstave kao „populistički“, što je prihvatljivije nego ono što zapravo jesu – rasistički i fašistički, budući da su njihove najizrazitije crte redovno nativizam i autoritarizam, a ne populizam; i najzad, etiketiranje omogućava da se oni koji brane status quo sebe legitimišu kao „borce protiv populizma“.

Meksički sociolog Nelson Arteaga Botello piše o populističkoj kampanji predsednika Manuela Lopeza Obradora. Polazeći od specifičnosti meksičke političke kulture, uporedive u tome sa nekim drugim latinoameričkim zemljama, u kojoj „građanski“ simbolički politički kod koegzistira sa „patri-

monijalnim“ (mi bismo ga pre nazvali „klijentelističkim“, i bio bi nam sasvim dobro poznat), autor pokazuje kako Obrador kombinuje dva koda i kako s vremenom njegov populizam sve više klizi u nedemokratsko postupanje. Ovo poglavlje, zbog mnogih sličnosti konteksta i zbog Botellove inovativne elaboracije CST, najrelevantnije je za nas i za eventualno adaptiranje Alexanderovog pristupa za primenu na Srbiju i regiona.

Korisna je i analiza Ateşa Altinordua koja prati evoluciju Erdoganovog pokreta u Turskoj („Negrađanski populizam na vlasti“), od islamističkog populističkog izazivača statusa quo tokom 1990ih, preko građanski orijentisanog pokreta koji brani prava islamskih vernika od nedemokratskih praksi sekularne elite u prvoj deceniji 21. veka, do današnje „negrađanske, to jest autoritarne“ populističke faze u kojoj se jasna prednost daje konzervativnoj religioznoj većini i kolektivna strast raspiruje tezom o ugroženosti muslimanskog sveta od Zapada. Glavna pouka koju nam, prema autoru, Erdoganov slučaj pruža jeste kako populistu koji su uveliko zauzeli, pa i konsolidovali vlast mogu i dalje uspešno mobilisati pristalice pomoću slogana usmerenih protiv establišmenta (to nam takođe zvuči poznato).

Dobre ideje u mogućim ukrštanjima klasnih i političkih pozicioniranja u javnom diskursu, sa realnim političkim posledicama, mogu se naći u poglavlju Celsa Villegasa o političkim raspravama u okviru kampanje za predsedničke izbore na Filipinima. Dok su protivnici populističkog predsednika Rodriga Dutertea za simboličku ključnu reč svoje kampanje, naročito na društvenim mrežama, odabrali

„pristojnost“, druga strana je iskoristila konotaciju srednjoklasnog elitizma koju slogan nosi i ubrzo preokrenula njegov politički efekat te se on ispostavio kao poen za Duterteove pristalice.

Maria Luengo i Malgorzata Kolanowska nude interesantan pojam „pseudocivilne sfere“, analizirajući političke posledice dva tragična događaja u nedavnoj istoriji Poljske, na dva kraja ideološkog spektra. Najpre, pogibija predsednika republike i brojnih drugih visokih zvaničnika u avionskoj nesreći kod Smolenska u Rusiji 2010, sa svojom snažnom simbolikom i emocijama koje je pobudila, zloupotrebljena je od vladajuće desničarske stranke da se zaoštri populistička retorika protiv „druge Poljske“ (i to zvuči poznato!), odnosno sekularnih slojeva društva okrenutih (post)modernim vrednostima. Na drugoj strani, ubistvo liberalnog gradonačelnika Gdanjska od ruke desnog ekstremiste imalo je potencijal da doprinese premošćavanju ideoloških provalija, pa ipak se to nije dogodilo. Srednjo-istočnom Evropom bavi se i Bernadette Nadia Jaworsky, koja piše o upotrebi straha od izbeglica sa Bliskog istoka u (uspešnoj) kampanji za reizbor češkog predsednika Miloša Zemana 2018. godine. Njegov populizam se opisuje kao „centristički“, budući da mu je osnovna odlika to što zauzima prividno antipolitički stav – na strani „naroda“ i njegovog „zdravog razuma“, nasuprot otuđenim elitama i njihovom intelektualizmu.

Nadalje, Werner Binder objašnjava uspon desnice u Nemačkoj odnosom prema specifičnoj nemačkoj kulturi sećanja koja, fokusirana na prevladavanje nacističke prošlosti, predstavlja paradigmatični primer kolektivnog sećanja u službi građanske sfere. Ona nalaže ne

samo prijateljstvo prema Jevrejima, kao originalnim žrtvama holokausta, nego prihvatanje svakoga kome je pomoć potrebna, odnosno osećanje univerzalne etičke odgovornosti. Desni populistički pokreti, od kojih je prva bila Pegida – nastala, ne slučajno, u Drezdenu, gradu koji je teško postradao od savezničkog bombardovanja pred kraj II svetskog rata – započeli su svoj rast upravo radom na terenu kulture sećanja, zalažući se za to da Nemci suze svoje osećanje moralne odgovornosti, pripadanja i solidarnosti sa univerzalno-čovečanskog na sopstveni narod, kako bi i Nemačka postala, po njihovom mišljenju, „normalna zemlja“. Ti pokušaji su, međutim, do sada imali samo ograničeni učinak, jer je prethodno uspostavljena kultura sećanja i dalje većinski usvojena.

U preostalim poglavljima, Henrik Enroth piše o populizmu Švedskih demokrata, koji karakteriše uz pomoć procesa „partikularizacija solidarnosti“. „Levi populizam u komunističkoj građanskoj sferi: lekcije Bo Silaja“ Andrea Junkera izdvaja se po tome što je jedino poglavlje u knjizi posvećeno zemlji koja je otvoreno nedemokratska, mada – tvrdi se – i u njoj opstaje zametak „građanske sfere“, u latentnoj i potisnutoj formi. Društvom SAD bavi se Jason Mast, koji na materijalu novije američke političke istorije – od makartističkog „lova na veštice“ do Donalda Trampa – razvija „teoriju populizma zasnovanu na ideji građanske sfere“.

Sve u svemu, ova knjiga, uz mnoštvo korisnih empirijskih analiza, donosi i niz teorijskih koraka napred u odnosu na prvobitnu verziju CST. Pažnje su vredne pojmovne inovacije kao što su konstruktivni i destruktivni populizam, populizam kao „senka“ civilnog,

civilni i anticivilni populizam, populizam centra, populistički kontinuum ili pseudocivilna sfera. Populizam je očigledan problem za CST, s obzirom na visoko zahtevna normativna polazišta ovoga pristupa, koja podrazumevaju skup dobro razvijenih, stabilnih i otpornih građanskih institucija i artikulisanu liberalno-demokratsku kulturu kako samog građanstva tako i nosilaca javnih funkcija. U tom smislu ovaj zbornik se hrabro hvata u koštac sa izazovom koji za ovu koncepciju predstavlja populizam i pravovremeno reaguje na nedvosmisleno relevantnost populizma kao pojave u današnjem svetu. Može se reći da je upravo u ovih petnaestak godina koliko je proteklo od objavljivanja Alexanderove *Civil Sphere* „standardna“ politika doživela niz dubokih transformacija koje ozbiljno dovode u pitanje osnovne postavke teorije, a ova knjiga pokazuje da se njeni zagovornici ne predaju.

Na kraju, treba pohvaliti raznolikost polaznih tačaka i pluralizam stanovišta zastupljenih u poglavljima ove knjige, mada se samim tim nameće i pitanje – ako se sve ovo može podvesti pod CST, nije li sama teorija raste gnuta preko svojih granica? Šta ostaje od CST, ako je ona kadra da trpi toliki raspon međusobno različitih, ponekad i protivnih stavova? Nema sumnje da će se ovim bazičnim pitanjem baviti naredni tematski zbornici koje možemo očekivati da se pojave „ispod čekića“ aleksanderovskog internacionalnog jata.

Ivana Spasić